

DOROTEJA BAČIĆ

SREDNJOVJEKOVNA BAŠTINA

PARKA PRIRODE PAPUK

Dorotea Bačić

Srednjovjekovna baština

Parka prirode Papuk

Recenzije
mr. Silvija Pisk

Urednik i voditelj projekta
Dorotea Bačić
(autor teksta)

Izdavač
Javna ustanova
Park prirode Papuk

Za izdavača
dr. sc. Ivica Samardžić

Lektura i korektura
prof. Gordana Makar

Grafička priprema i tisak
Grafika d.o.o., Osijek

Fotografije
Branko Štivić, Goran Pavić, Dorotea Bačić,
Goran Radonić, Daniel Zec, Vlatko Čmelar,
Alen Jurenac, Arhiv JU PP Papuk

ISBN 978-953-99456-3-1
CIP dosupan u GISKO, 2009.

Zahvaljujemo svima koji su podrškom, korisnim savjetima i ustupanjem fotografija upotpunili ovu publikaciju i na taj način sudjelovali u realizaciji ovog projekta.

Posebno zahvaljujemo Konzervatorskom odjelu u Požegi Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture na stručnoj pomoći i ustupanju dokumentacije.

DOROTEJA BAČIĆ

SREDNJOVJEKOVNA BAŠTINA PARKA PRIRODE PAPUK

Velika, 2009.

Nekoć davno isklesashe čudesnu građevinu kraj stijenja...

*Valjali kamen na kamenu, zidali ciglu kraj cigle, dizali zdanje do zdanja,
onda podignuto opasali pustim zidinama...*

Marinko Ivanišević, "San o močvari"

PREDGOVOR	9
UVOD	11
SPOMENICI PROFANOG KARAKTERA	14
Utvrd Kamengrad	15
Utvrd Stražeman	18
Utvrd Velika	20
Pogana gradina kod Doljanovaca	24
Stari grad Oršulić	25
Ružica grad kod Orahovice	27
Plemićka kurija kod Orahovice	34
Drenovačka utvrda – Klak	36
Utvrd Voćin	38
SPOMENICI SAKRALNO – PROFANOG KARAKTERA	40
Stari grad Kaptol	41
Kutjevački povijesni kompleks	46
SPOMENICI SAKRALNOG KARAKTERA	50
Župna crkva sv. Mihovila u Stražemanu	51
Župna crkva sv. Augustina u Velikoj	52
Župna crkva sv. Petra i Pavla u Kaptolu	54
Manastir sv. Nikole kod Orahovice	55
Župna crkva sv. Križa u Orahovici	58
Crkva sv. Georgija u Slatinskom Drenovcu	59
Crkva Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu	60
Rječnik manje poznatih pojmova	63
LITERATURA	67

Unatoč svome imenu, Park prirode Papuk svijetli je primjer brige ne samo za prirodna bogatstva nego i za kulturnu baštinu, koja je na tom području i više negoli raznovrsna. U toj šarolikosti povijesnih ostataka iz najstarijih vremena do novije povijesti posebna pozornost posvećena je velikom broju srednjovjekovnih spomenika. Dokaz tome je i publikacija *Srednjovjekovna baština Parka prirode Papuk* arheologinje Dorotee Bačić koja čitatelju donosi vrlo koncizne i provjerene podatke, te zanimljivosti o srednjovjekovnim ostacima tog dijela Slavonije.

Publikacija je podijeljena u tri poglavlja: spomenici profanog karaktera (srednjovjekovne utvrde), spomenici sakralno-profanog karaktera i spomenici sakralnog karaktera. Prvo, najduže poglavlje obuhvaća devet utvrda. Osim poznatijih poput Ružice, Velike i Kamengrada, obrađene su još i utvrda Stražeman, Pogana gradina kod Doljanovca, Oršulić kod Orahovice, plemićka kurija kod Orahovice, Drenovački grad Klak i Voćin.

Predstavnici spomenika sakralno-profanog karaktera su Kaptol (nekadašnji požeški Zborni kaptol s utvrdom, crkvom i stambenim traktom), te Kutjevački povijesni kompleks (crkva sv. Marije, južno krilo nekadašnjeg cistercitskog samostana, zapadno i istočno krilo današnjeg dvorca, sustav vinskih podruma i park).

Treće poglavlje obuhvaća sakralne spomenike s područja Parka. Radi se o crkvama Sv. Mihovila u Stražemanu, Sv. Augustina u Velikoj, Sv. Petra i Pavla u Kaptolu, Sv. Križa u Orahovici, Sv. Georgija u Slatinskom Drenovcu i Pohađenja Blažene Djevice Marije u Voćinu. Većina crkava danas ima status župne crkve, ali je na mjestu srednjovjekovne crkve. Osim crkava autorica donosi i osvrt na manastir sv. Nikole kod Orahovice koji ne potječe iz srednjovjekovnog vremena (iako se vjerojatno nalazi na mjestu srednjovjekovnog pavlinskog samostana), ali je imao važnu ulogu u osmanlijskom razdoblju Slavonije.

Autorica na znanstven, a opet laicima razumljiv način navodi najvažnije informacije za svaki spomenik (utvrdu i crkvu), tj. određuje smještaj, navodi približan nastanak, prvi spomen u izvorima, vlasnike i „sudbinu“ svakog spo-

menika. Nakon kratkog uvida u povijest pojedinog spomenika autorica detaljno opisuje sadašnje stanje. Isto tako saznajemo koji su restauratorsko-konzervatorski radovi izvršeni, te jesu li obavljena arheološka istraživanja.

Publikacija je opremljena bogatim slikovnim materijalom koji se sastoji od karte Parka prirode Papuk s ucrtanim spomenicima, tlocrtima pojedinih spomenika preuzetim iz postojeće literature, te slikama iz arhive JU Park prirode Papuk. Iako autorica koristi znanstveni rječnik, donosi i Rječnik manje poznatih pojmova kako bi približila tematiku što većem broju zainteresiranih.

Ova publikacija je sukus edukativnog materijala namijenjenog posjetiteljima Parka prirode Papuk i znanstvenog pristupa povijesnom nasljeđu na spomenutom području, te bi svakako u buduće vrijeme mogla potaknuti znanstvenike da se posvete daljnjim istraživanjima lokalne povijesti, kao i mnoge zaljubljenike u povijest i prirodu da posjete Park prirode Papuk i sami se uvjere u raznolikost njegove baštine.

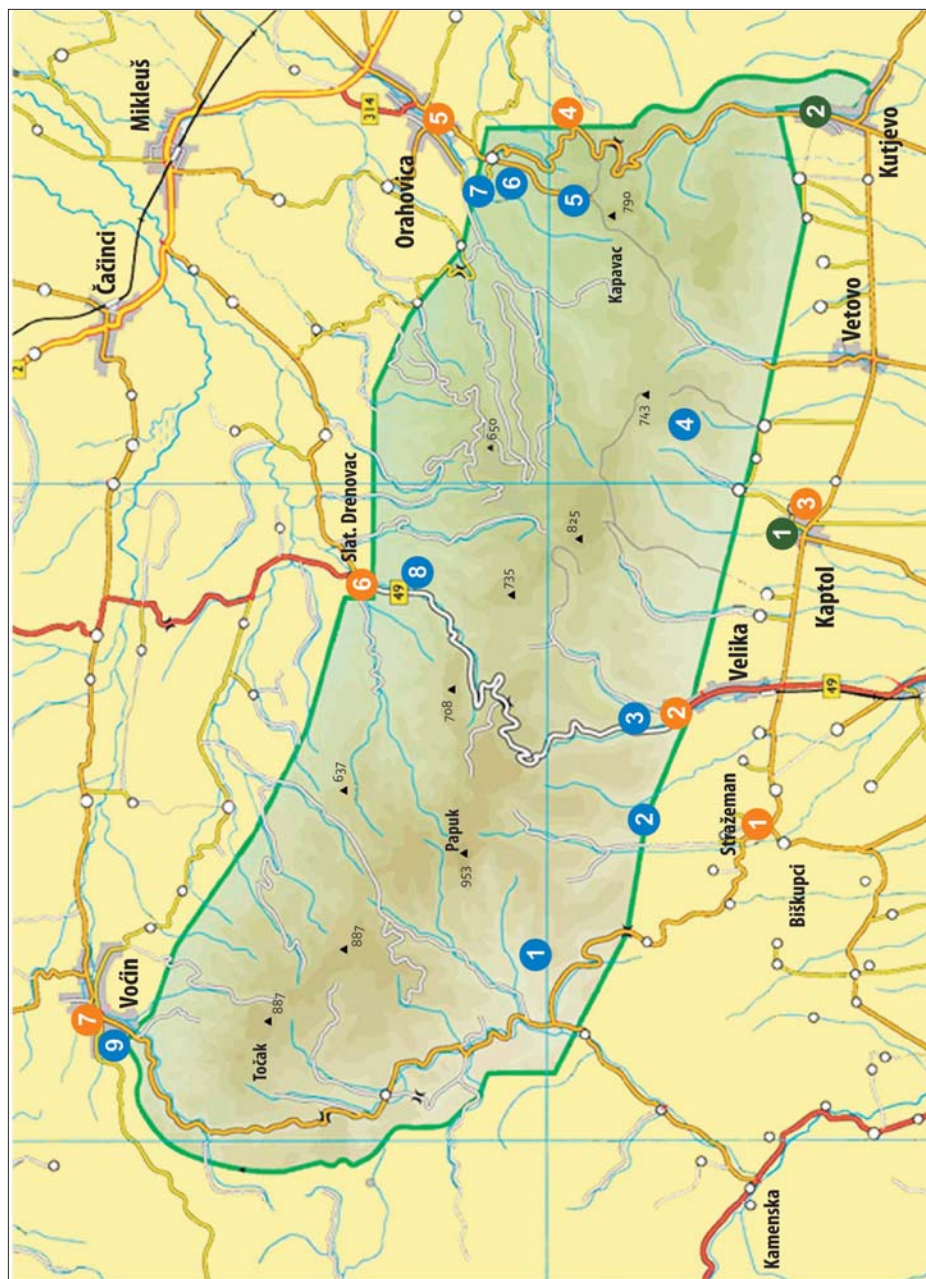
mr. sc. Silvija Pisk

Područje Parka prirode Papuk prirodna je geografska i povijesna cjelina u kojoj se tisućljećima odvijao intenzivan život različitih civilizacija koje su ovdje ostavile tragove svog postojanja. Raznovrsni materijalni dokazi tog života, od arheoloških lokaliteta, povijesnih i ruralnih cjelina, utvrđenih gradova, sakralnih građevina, do pojedinačnih zgrada, svjedoče o kontinuitetu naseljavanja i kulturi življenja u različitim stilskim i vremenskim razdobljima.

Kulturno-povijesno nasljeđe nemoguće je očuvati bez stalne brige na području zaštite, popularizacije, prezentacije i revitalizacije kulturnih dobara. Iznimno bogata kulturna baština Parka prirode Papuk, kao zaštićenog područja posebnih obilježja, donosi odgovornost za njeno očuvanje i za stvaranje boljih uvjeta za zaštitu kulturnih dobara, ponajprije onih najviše spomeničke kategorije i onih najugroženijih utjecajima vremena i ljudskim intervencijama. Dio trajne djelatnosti Parka prirode Papuk odnosi se na brigu o kulturno-povijesnoj baštini u smislu praćenja i utvrđivanja najnovijih spoznaja, provođenja programa očuvanja i zaštite, te popularizacije i prezentacije u sklopu turističke ponude Parka.

Na prostoru Parka prirode Papuk smješten je velik broj srednjovjekovnih utvrda, budući da je ovo područje bila važna pogranična zona prema nadirućoj osmanlijskoj opasnosti. Ti su srednjovjekovni gradovi, uz svoj karakter arheoloških i povijesnih spomenika, postali važni i nerazdvojni elementi krajolika. Neke od najbolje sačuvanih i najreprezentativnijih srednjovjekovnih utvrda predosmanlijskog razdoblja, nalazimo upravo na prostoru Parka prirode Papuk, a u neposrednoj blizini smjestio se još niz drugih povijesnih i sakralnih građevina, među kojima su stari grad Kaptol i Voćinska utvrda.

Ovaj rad ograničava se na katalošku obradu spomenika kulturno-povijesne baštine na području Parka prirode Papuk i u njegovom rubnom području, dajući kratak osvrt na povijest svakog spomenika i opis sadašnjeg stanja, a napisan je s ciljem utvrđivanja trenutačnih spoznaja, stvaranja podloge za njihovo sustavno istraživanje i zaštitu, te njihove popularizacije i što kvalitetnije prezentacije posjetiteljima. Namijenjen je posjetiteljima Parka prirode Papuk, brojnim planinarima i svim zaljubljenicima u našu povijesnu baštinu.

*Karta Parka prirode Papuk s prikazom položaja spomenika srednjovjekovne baštine
(arhiva JU PP Papuk)*

Legenda

SPOMENICI PROFANOG KARAKTERA

- 1 Utvrda Kamengrad
- 2 Utvrda Stražeman
- 3 Utvrda Velika
- 4 Pogana gradina kod Doljanovaca
- 5 Stari grad Oršulić
- 6 Ružica grad kod Orahovice
- 7 Plemićka kurija kod Orahovice
- 8 Drenovačka utvrda – Klak
- 9 Utvrda Voćin

SPOMENICI SAKRALNO–PROFANOG KARAKTERA

- 1 Stari grad Kaptol
- 2 Kutjevački povijesni kompleks

SPOMENICI SAKRALNOG KARAKTERA

- 1 Župna crkva sv. Mihovila u Stražemanu
- 2 Župna crkva sv. Augustina u Velikoj
- 3 Župna crkva sv. Petra i Pavla u Kaptolu
- 4 Manastir sv. Nikole kod Orahovice
- 5 Župna crkva sv. Križa u Orahovici
- 6 Crkva sv. Georgija u Slatinskom Drenovcu
- 7 Crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije u Voćinu

SPOMENICI
PROFANOG
KARAKTERA

Ruševine srednjovjekovne utvrde Kamengrad nalaze se na Papuku, iznad Kamenskog Vučjaka, udaljene oko 13 km od Voćina. Utvrda je sagrađena na nepristupačnom mjestu, na nadmorskoj visini od gotovo 612 m, a spominje se još u srednjem vijeku kao *Castrum Kwuar* (1420.), *Castrum Kew War* (1421.), *Castrum Kewar* (1475.). Mađarska riječ *kővár* znači kamena utvrda, a otuda potječe i današnji naziv Kamengrad. Utvrda se ranije nazivala Crkvenik prema srednjovjekovnom nazivu obližnjeg potoka Brzaje. Pretpostavlja se da su prvi graditelji utvrde bili braća Filip i Lovro, požeški župani iz roda Rad potkraj 13. stoljeća. Utvrda Kamengrad je u više navrata mijenjala vlasnike počevši od Nikole Treutala, Petra Čeha Levanjskog, Ivana Zapolje, pa sve do obitelji Tahy. Osmanlije su nakon osvajanja grada 1539. godine u njemu postavili svoju stalnu posadu sastavljenu od 35 konjanika i 50 pješaka (*martolosa*). Kamengrad je krajem 1687. godine od Osmanlija oslobodila vojska hrvatskog bana Nikole Erdödyja uz pomoć domaćih ustanika. Utvrda je djelomično razorena u borbi s carskom vojskom, pa zatim i napuštena. Podatci carskog službenog popisa iz 1702. navode da se utvrda nalazi u ruševnom stanju.

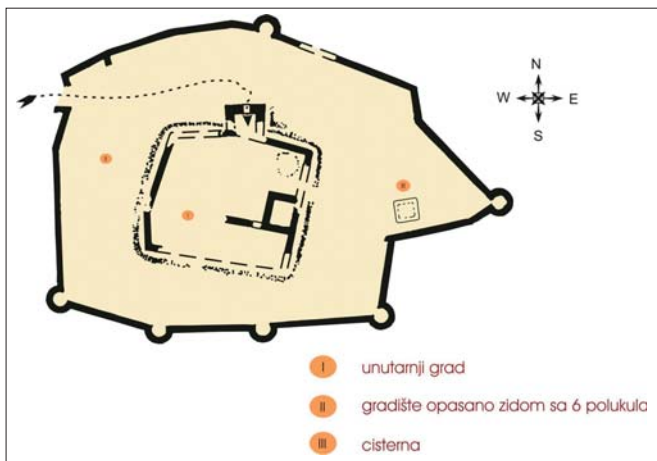
slika 1. ▲ Kamengrad – pogled na palas (fotoarhiva JU PP Papuk)

◀ slika 2.
Kamengrad - kula
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Kompleks utvrde Kamengrad sastoji se od vanjskog obrambenog zida ojačanog polukružnim obrambenim kulama i središnjeg objekta (palasa). Konačni izgled utvrde, čije sačuvane ostatke danas vidimo, dao je početkom 16. stoljeća tadašnji vladnik Ivan Zapolja.

Palas u tlocrtu ima oblik nepravilnog četverokuta. Na sjevernoj strani stajao je toranj ispod kojeg se ulazilo. Utvrda je opasana čvrstim vanjskim zidom ojačanim sa šest polukula sa strijelnicama, od kojih se četiri nalaze na jugu, jedna na sjeveru i jedna na zapadu, gdje su bili cisterna i ulaz u utvrdu sa stražarnicom. Na jugoistočnoj strani iskorištena je prirodna stijena za temelje zidina utvrde. Palas je građen lomljenim kamenom, a kutni dijelovi i otvori prozora i vrata izvedeni su klesanim kamenom. Utvrda Kamengrad odigrala je značajnu ulogu u kasnosrednjovjekovnoj povijesti Slavonije, te zauzima važno mjesto u našoj srednjovjekovnoj fortifikacijskoj arhitekturi.

slika 3. ▶
tlocrt utvrde Kamengrad
(fotoarhiva JU PP Papuk)

slika 4. ▲ Kamengrad, idejna rekonstrukcija (M. Čorak)

Legende o Kamengradu

Znatan broj danas sačuvanih narodnih legendi potječe još iz osmanlijskog vremena koje je ostavilo dubok trag u pučkom sjećanju. Kao uz mnoge srednjovjekovne utvrde, i uz Kamengrad je vezana drevna legenda o sakrivenom blagu koja se sačuvala u narodnoj predaji okolnih sela. Legenda kaže da je u podrumima utvrde Kamengrad nakon progona Osmanlija ostalo sakriveno mnogo zlata koje je čuvala strašna zmija sa zlatnom krunom na glavi. Tko god da je pokušao doći do blaga, pobjegao bi u strahu ugledavši zmiju kako leži na dukatima. Druga legenda također govori o blagu koje su Osmanlije bježeći ostavili sakriveno na raznim okolnim mjestima, na primjer pod kamenom u obliku lisice na livadi Odžinici. Osim ovih legendi, u narodnoj predaji ostalo je živo vjerovanje o ljekovitosti vode iz bunara Đurinac, koji se nalazio ispod utvrde Kamengrad.

Utvrdica Stražeman smještena je na udaljenosti od oko 3 km sjeverno od mjesta Stražemlje koje se u srednjovjekovnim povijesnim izvorima spominje kao Stražemlje. Utvrda se nalazi na brdu karakterističnog toponima Grad, na 584 m n/v, između potoka Stražemanka i Radovanka. Pretpostavlja se da je stara srednjovjekovna cesta vodila uz potok Radovanka prema sjeveru, gdje se blizu Ivačke glave račvala prema Drenovcu i prema Voćinu, što potvrđuju i kasniji habsburški izvori iz 18. stoljeća.

Srednjovjekovno naselje Stražemlje je po svemu sudeći mnogo starije od stražemanske utvrde. Srednjovjekovni podatci o utvrdi vrlo su oskudni i većinom se odnose na njezine gospodare Stražemanske.

U razdoblju između pada Požege i pada Kamengrada, između 1537. i 1539. godine, pod Osmanlije je dospjela i stražemanska utvrda, iako o tome nema sačuvanih izravnih povijesnih podataka. Moguće je da ova utvrda nije bila korištena kao uporište u posljednjim pokušajima organizacije obrane u

◀ slika 5.
ruševine utvrde Stražeman
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Požeškoj kotlini. Niti u osmanlijskom razdoblju nema podataka o vojnom korištenju stražemanske utvrde. Pored utvrda Kamengrad i Velika, vjerojatno je Osmanlijama bilo suvišno još i u stražemanskoj utvrdi držati svoju vojnu posadu. Iz osmanlijskih je izvora poznato da su stanovnici varoši, odnosno podgrađa Stražemana, bili dužni održavati utvrdu Kamengrad kao zidari i tesari ili raditi kao klesari topovskih kugli i zato su bili oslobođeni davanja poreza.

Ruševine utvrde Stražeman spominju se u postosmanlijskom popisu iz 1698. godine kao "dobre", odnosno u dobrom stanju. J. Kempf ostatke te utvrde navodi kao "hrpu neobična kamenja" jer se kamen s utvrde vjerojatno u 18. stoljeću koristio pri gradnji dvorca Jankovića Daruvarskih u Stražemanu ili biskupove kurije u Biškupcima.

slika 6. ▲ položaj utvrde Stražeman (fotoarhiva JU PP Papuk)

Srednjovjekovna utvrda Velika nalazi se oko 1 km sjeverno od današnjeg naselja, na nadmorskoj visini od 452 m, na južnom rubu brda Lapjak koje se pruža u smjeru sjever – jug između tokova potoka Veličanka i Dubočanka.

Oppidum Velyke, srednjovjekovno trgovište, nalazilo se na mjestu današnjeg veličkog groblja kod crkvice sv. Marka. Tu se nalazila palača, grad i kaštel građen od velikog klesanog kamena i velikih cigli. Bili su to posjedi plemića Velyke i Bekefi Velyke. Posjedi plemića Velike prostirali su se gotovo čitavim područjem južnih obronaka Papuka i djelomično sjevernim dijelom Požeške kotline. Vjeruje se da je i potok Veličanka dobio ime po naselju Velyke, a ne obratno. T. Đurić u svom opisu Velike spominje da se iz jednog dokumenta iz 1332. godine saznaje da u podgrađu (*“de Subcastro Velika”*) postoji župa i crkva, a na brdu utvrda (*castrum*). U to vrijeme već postoji crkva sv. Marije, a 1429. godine spominje se župska škola.

slika 7. ▲ utvrda Velika (fotoarhiva JU PP Papuk)

Tijekom 14. stoljeća u ispravama požeškog Kaptola nalazimo plemiće "de Velike", te "Bekefije de Velike" više puta, što posredno može posvjedočiti postojanje njihove utvrde, "*castruma*", koji se nazivao Welyke i Welika. U dokumentu iz 1435. godine koji govori o diobi imanja između plemića Veličkih i Bekefija Veličkih opisani su trgovište pod utvrdom, plemićka kurija i kuće, klaustar ili samostan i crkva sv. Marije, te utvrda Velika. Iz opisa se razabire zapušteno stanje utvrde, s kulom bez krovišta i napuštenim sobama. U istom dokumentu iz 1435. spominje se i neki samostan, ali bez naznake kojem je redu pripadao. Čini se da za osmanlijske vlasti franjevci preuzimaju njegovo mjesto, iako se ne zna jesu li preuzeli samo crkvu ili čitav posjed. Franjevački povjesničar P. Cvekan smatra da franjevci prije sredine 16. stoljeća nisu ovdje imali svoj samostan.

Točna godina osmanlijskog osvajanja Velike nije poznata, no pretpostavlja se da je to bilo između 1537. godine, kad su Osmanlije osvojili Požegu, i 1539. godine, kad su osvojili Kamengrad. Nije poznato je li tom prilikom utvrda Velika bila u stanju pružiti bilo kakav ozbiljniji otpor, pa čak je li bila uopće nastanjena. Možda činjenica da je u Velikoj i okolici za osmanlijske vladavine ostalo katolika govori u prilog tome da nije bilo nekog jačeg otpora iz utvrde Velika. U opisu posjeda Treštanovac iz 1702. godine opisuje se Velika kao napušteni *castrum*, čiji zidovi još djelomično stoje i koji je od pamtivijeka

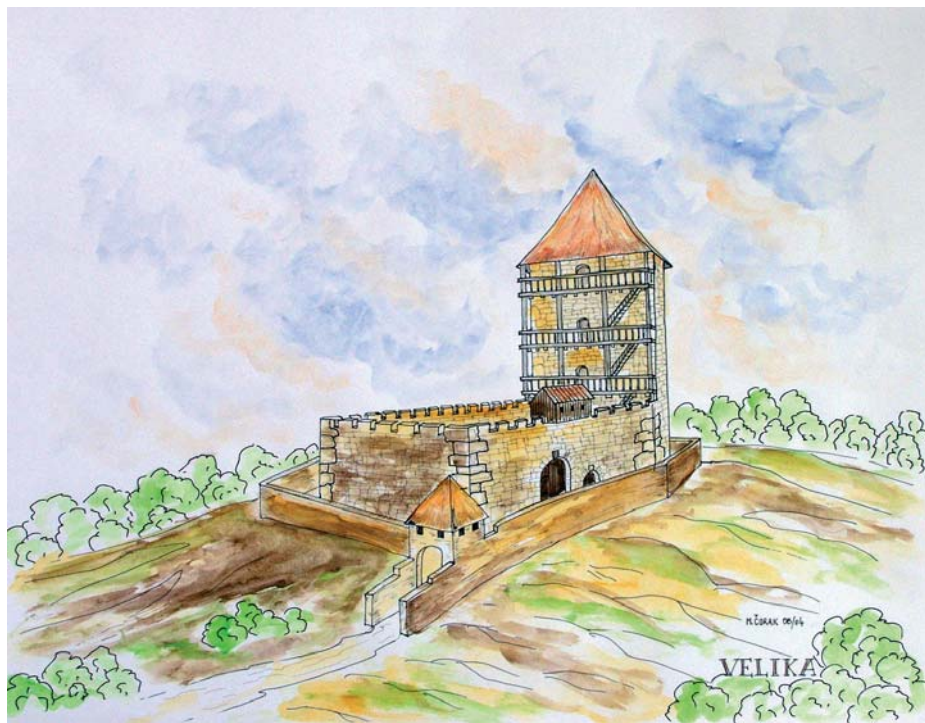
slika 8. ▲ ostaci kamina u kuli
utvrde Velika (fotoarhiva JU PP Papuk)

slika 9. ▲ utvrda Velika – ulaz u kulu
(fotoarhiva JU PP Papuk)

nenastanjen. U istom opisu spominje se i samostan otaca franjevac a s malom crkvom sv. Augustina.

Utvrda Velika, danas slično većini istovremenih gradova poznata kao Tur-ski grad, imala je gotovo isključivo obrambenu funkciju, pa je zato relativno malih dimenzija (dužine oko 40 m, širine blizu 20 m). Sagrađena je od čvrstog lomljenog i priklesanog kamena, u tlocrtu ima oblik pravokutnika s trokutastim dodatkom, višekatnom glavnom branič kulom na sjeveru od kuda je prilaz utvrdi bio najlakši. Kula je sačuvana do razine drugoga kata i u njoj su još vidljivi ostatci kamina. Izvorno je imala četiri kata od kojih je posljednji bio drveni, što je vidljivo iz položaja drvenih greda u zidu. Zapadni uzdužni zid bio je srušen gotovo do temelja. Istočni uzdužni zid na kojem se nalazi ulaz u utvrd u bio je bolje sačuvan, u visini do približno pet metara. Ulaz u utvrd u zaštićen je dodatnim zidom koji je dobro sačuvan.

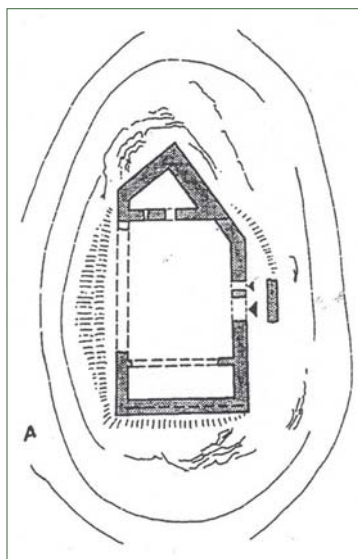
slika 10. ▲ utvrda Velika – idejna rekonstrukcija (M. Čorak)

Prema stilskim značajkama zidina i pojedinostima gradnje moglo bi se očekivati da je utvrda Velika sagrađena u 13. stoljeću. Nepostojanje klesanih detalja može značiti da se investitor odlučio za jeftiniju varijantu gradnje. Prepoznatljive su dvije faze izgradnje utvrde: izvedba osnovnog volumena i nadogradnja palasa. Možda drugoj fazi treba pripisati pred-ulaznu prigradnju, no kako arheološka istraživanja još nisu provedena, treba pričekati s konačnim zaključcima.

Budući da povijesni podatci o diobi plemića Veličkih i Bekefija iz 1435. godine spominju da je branič kula bez krova, te da su prostorije utvrde napuštene, možemo pretpostaviti da je utvrda Velika zarana zapuštena, a uskoro i napuštena. Time je zakočen, odnosno izostao, bilo kakav daljnji razvoj utvrde, što potvrđuje činjenica da do sada nismo naišli ni na kakve tragove novih stilskih oblika. Skučeni prostor i dva, pa i više vlasnika, vjerojatno nisu bili poticajni za daljnji razvoj utvrde. Pokuša li se predočiti ovakav tijek zbivanja, pred nama je romanička utvrda iz druge polovine 13. stoljeća, koja je relativno sačuvana, specifična oblikovanja i bez bilo kakvih stilskih promjena i dodataka, što je, dakako, značajna vrijednost za sagledavanje razvoja naše srednjovjekovne arhitekture.

U tijeku su konzervatorski radovi na sanaciji zidina utvrde, pod vodstvom Konzervatorskog odjela u Požegi Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, a nakon završetka istih, u planu je provođenje arheoloških istraživanja.

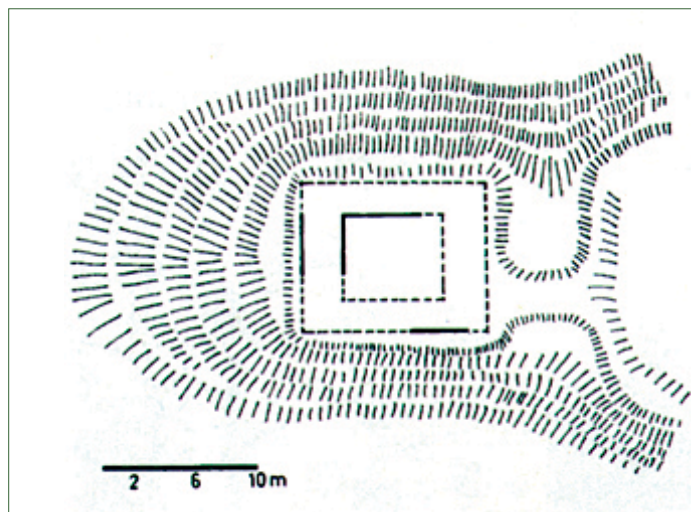
slika 11. ►
tlocrt utvrde Velika
(arhiva JU PP Papuk)

Slabo poznata srednjovjekovna utvrda kod Doljanovaca, zvana Pogana gradina, udaljena je oko 4 km od Kaptola. Pretpostavlja se da je služila kao prepoštova utvrda, *Prepostvára*, odnosno prepozitura, kako se spominje u predosmanlijskim izvorima iz 1537. godine. Tome u prilog govore i osmanlijski popisi iz 16. stoljeća koji spominju "selo Doljanovac, drugim imenom Prepoštija".

Kula – bastion u Doljanovcima, na lokalitetu Pogana gradina, bila je četverokutnog tlocrta, dimenzija oko 10 x 12 metara i zaštićena opkopima.

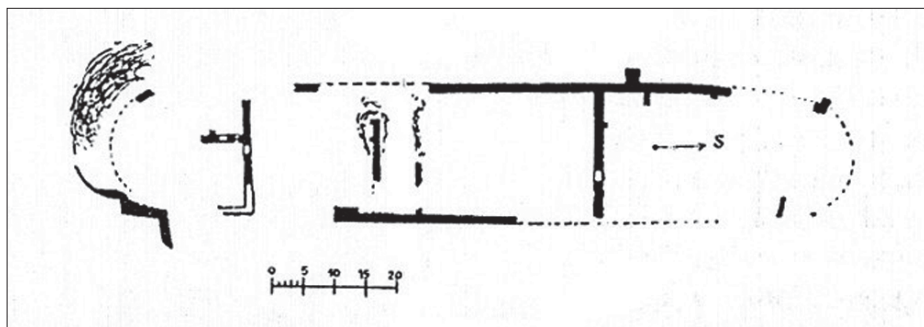
Utvrdi kojoj se danas jedva naziru tragovi, na uzvišenom položaju duboko u Papuku, vjerojatno je dao sagraditi požeški prepošt u vrijeme nadolazeće osmanlijske opasnosti kao sigurno pribježište kanonicima Zbornog kaptola sv. Petra u Kaptolu. Stari grad u Kaptolu je zbog svojeg karaktera crkvene ustanove, odnosno Zbornog kaptola sv. Petra, dalje opisan kao poseban tip spomenika sakralno – profanog tipa.

◀ slika 12.
tlocrt utvrde
Pogana gradina

Ostatci srednjovjekovne utvrde Oršulić, poznatije kao Stari grad, nalaze se na planini Papuk, ispod vrha Kapavac (792 m), na oko 3 km udaljenosti od Ružica grada. Utvrda je izgrađena na teško pristupačnom brijegu na oko 700 m nadmorske visine, zaštićena strmim brdskim kosinama. Riječ je o plemićkom gradu ili utvrdi koja još nije sasvim istraжена, a koja prema Đ. Szabi svojom veličinom dostiže dužinu Ružica grada. O ovoj utvrdi nema izravnih povijesnih podataka, iako je moguće da se u povijesnim izvorima iz 13. i 14. stoljeća neki podatci odnose upravo na ovu utvrdnu, a ne na obližnji Ružica grad.

Kompleks utvrde u tlocrtu ima oblik izduženog pravokutnika orijentiranog u pravcu sjever – jug sa završnim polukružnim kulama na sjevernoj i južnoj strani. Izrazito izduženi oblik utvrde prati konfiguraciju terena. Zidovi su dugački oko 115 m, a u najširem dijelu utvrda ima širinu od oko 25 m. Tlocrt otkriva razdiobu utvrde na četiri dijela. Dio zidova sačuvan je u visini do 7 m, a na jednom od zidova naziru se tragovi vrata i uskog prozorskog okvira. Stijene na kojima je smještena utvrda upotrijebljene su za temelje zidina koje su izgrađene lomljenim kamenom. Dok je vanjsko lice zidova obloženo priklješanim kamenom, unutrašnjost je izvedena manjim lomljenim kamenjem i velikim količinama gašenog vapna. Čini se da je cijela utvrda bila ožbukana žućkasto-smeđom bojom. Unutar kompleksa utvrde naziru se pregradni zidovi u smjeru sjever-jug, no kako još nisu obavljena arheološka istraživanja, o unutrašnjem rasporedu prostorija, te lokaciji cisterne i drugih objekata, ne može se ništa zaključiti.

slika 13. ▲ tlocrt Starog grada Oršulića (Đ. Szabo)

◀ slika 14. ruševine
Starog grada Oršulića
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Čini se da je ovaj srednjovjekovni kompleks utvrde stariji od susjednog Ružica grada i mnogo jednostavnije građen (Đ. Szabo). Ove srednjovjekovne utvrde danas se nalaze podalje od glavne cestovne komunikacije koja preko Krndije povezuje Orahovicu i Kutjevo. Stariji je put, ucrtan na habsburškoj vojnoj karti iz 1782. godine, prolazio nešto zapadnije i nije slijedio potok Tisovac kao današnja cesta, već je išao zapadno od potoka Vođenice i ispod Ružica grada dalje prema utvrdi Oršulić i preko vrha Kapavac prelazio na drugu stranu Krndije. Pretpostavlja se da je to stara srednjovjekovna cesta, danas markirana planinarska staza zvana "rimski put". Tome u prilog govori i sam položaj srednjovjekovnih orahovačkih utvrda s kojih se moglo vršiti nadzor nad okolnim prometnicama. Drugi srednjovjekovni put prolazio je preko Crkvara slijedeći potok Iskrica do manastira sv. Nikole, pa odatle preko Petrovog vrha prema Kutjevu.

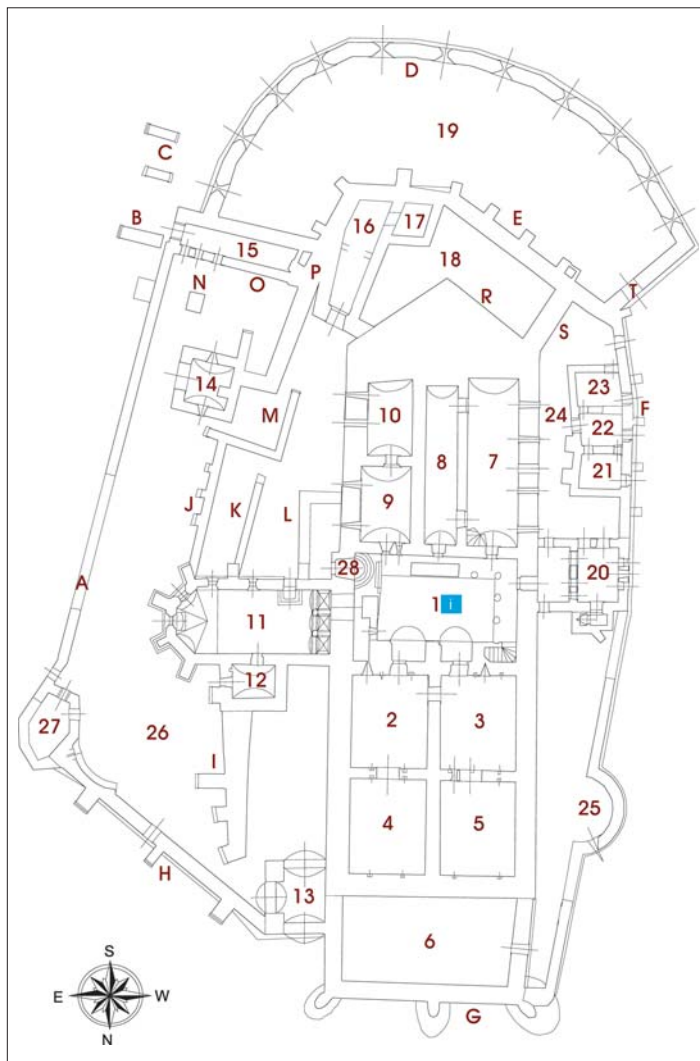
slika 15. ▶ kula Starog grada Oršulića
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Srednjovjekovna utvrda Ružica grad, jedan od najvećih srednjovjekovnih fortifikacijskih kompleksa u Hrvatskoj, nalazi se 2,5 km sjeverozapadno od današnjeg grada Orahovice. Smještena između sjevernih obronaka Papuka i Krndije, južno od sela Duzluk, ova utvrda površine 8000 m² zauzima hrbat na visini od 378 m, pristupačan samo s južne strane. Ružica grad je najbolje znanstveno istražen, valoriziran i prezentiran spomenik kulture najviše kategorije na ovom prostoru.

Prvi povijesni podatak u kojem se spominje Orahonica nalazi se u ispravi kralja Andrije II. iz 1228. godine koja navodi posjed "*nobilium de Raholcha*". Ime posjeda i utvrde u povijesnim se izvorima pojavljuje u različitim oblicima: *Raholcha*, *Raholcza*, *Rachowcha*, *Rahowza*, *Roholcza*, *Ruhocha*. Pretpostavlja se da su današnji nazivi Ružica grad i Orahonica pučkom etimologijom izvedeni iz ovih oblika imena srednjovjekovnog posjeda.

slika 16. ▲ Ružica grad (fotoarhiva JU PP Papuk)

LEGENDA:

- 1 PREDVORJE PALASA
- 2-5 (PRIZEMLJE) - GOSPODARSKE PROSTORIJE
- (I i II ETAŽA) - STAMBENE PROSTORIJE
- 6 BASTION
- 7, 8, 9, 10 (PRIZEMLJE) - GOSPODARSKE PROSTORIJE
- 7, 8 (KAT) - STAMBENE PROSTORIJE
- 10 (II ETAŽA) - KUHINJA
- 11 DVORSKA KAPELA
- 12 SAKRISTIJA
- 13 CETVEROKUTNA KULA
- 14 KULA
- 15 PROSTOR IZMEĐU ULAZNOG MOSTA I ULAZA PREMA PALASU
- 16, 17 PROSTOR ZA OBRANU, STRAŽARSKKE KULE
- 18 PLATO ZA OBRANU
- 19 PLATO ZA ARTILJERIJU
- 20 RENESANSNA KULA
- 21, 22, 23 RADNE I STAMBENE PROSTORIJE
- 24 PROSTOR RADIONICA
- 25 POLUKULA I U ZAPADNOM BEDEMU
- 26 PROSTOR S OSTACIMA ZIDOVA GOSPODARSKIH PROSTORIJA
- 27 KULA I ISTOCNOM BEDEMU
- 28 GLAVNI ULAZ U PALAS
- A, E, F, H, I, J BEDEMI
- B SAMOSTOJECI S PUŠKARNICOM
- C OSTACI POKRETNOSTI MOSTA
- D POLUKRUŽNI BASTION S OTVORIMA ZA ARTILJERIJU
- G SJEVERNI ZID BASTIONA
- K POTPORNI ZID
- L PODZID PRED GLAVNIM ULAZOM
- M DIO OBRAMBENOG ZIDA
- N SAMOSTOJECI ZID
- O OBRAMBENI ZID PREMA ULAZNOM MOSTU
- P OBRAMBENI ZID
- R MASIVNI TROKUTASTI ZID PALASA
- S MASIVNI ZAŠTITNI ZID PROSTORA 24
- T ULAZNA VRATA PREMA PLATOU ZA ARTILJERIJU (19)

slika 17. ▲
tlocrt Ružica grada
(B. Kralik, 1984.)

Orahovačka se utvrda (*castrum*) prvi puta spominje 1321. godine kao kraljevski posjed. Kralj u Orahovici postavlja svoje kaštelane, koji su uglavnom bili virovitički župani. Kralj Ludovik I. 1347. godine daje orahovačku utvrdu i njene posjede glavnom taverniku Lovri Totu i njegovim rođacima u zamjenu za njegovu utvrdu Zrin, na jugu Zagrebačke županije. Kralj ovu razmjenu potvrđuje 1357. godine, te izdaje potvrđnicu Lovrinim sinovima. Glavni naslovnik te potvrđnice bio je Lovrin sin Nikola Kont, jedan od važnijih velikaša u vrijeme kralja Ludovika I. Poslije njegove smrti 1367. godine utvrdom i posjedom upravljaju njegovi rođaci, začetnici posebne loze "*de Raholcha*". Loza Orahovačkih izumire oko 1427. godine, a vlast nad utvrdom pripada potomcima Nikole Konta, koji se u 15. stoljeću nazivaju Iločkima, po svom posjedu Ilok. Svoj vrhunac i puni sjaj Ružica grad dosegnuo je u vrijeme mačvanskog bana i erdeljskog vojvode Nikole Iločkog (†1477.) i njegovog sina Lovre Iločkog (†1524.), mačvanskog bana i "bosanskog hercega". Nakon smrti Lovre Iločkog, Ružica grad i pripadajući posjed dolaze u ruke glavnog kraljevskog stolnika Ladislava Morea od Csule, koji je oženio Lovrinu udovicu Magdalenu. Tride-

slika 18. ▲
ostatci kamina u Ružica gradu
(fotoarhiva JU PP Papuk)

slika 19. ▲
dvorska kapela u Ružica gradu
(fotoarhiva JU PP Papuk)

setih godina 16. stoljeća Ladislav More iz Ružica grada šalje kralju izvještaje o kretanju Osmanlija koji su 1537. god. pokušali zauzeti utvrdu, ali nisu uspjeli. Ružica grad je ipak pao u ruke Osmanlija pod vodstvom Muratbega 1542. godine. Ružica grad je Osmanlijama služio kao utvrda manjeg značaja. Nakon protjerivanja Osmanlija 1685. godine Ružica grad ostaje ruševina, a u njemu je nakratko smještena carska vojska. Službeni carski popis iz 1702. godine donosi opis utvrde bez krova, koji je očuvan jedino nad dvorskom kapelom. Utvrda više nije obnavljana, a od 18. stoljeća orahovački posjed mijenja niz vlasnika: od carske komore 1722. godine otkupljuje ga barun de Cordua, 1723. barun Fleischman, 1730. u posjedu je grofa Pejačevića, koji prodaje utvrdu D. Mihaloviću, zatim je u vlasništvu Heinea i Pfeifera, a početkom 20. stoljeća prelazi u ruke baruna Gutmana.

Tijekom svog postojanja Ružica grad se često dograđivao, uređivao i obnavljao. Izgrađen je u više faza, a u tlocrtu ima oblik nepravilne elipse. Zidan je pretežno lomljenim kamenom, dok su mlađi dijelovi izgrađeni opekom. Glavni dio kompleksa zauzima raskošan, dobro utvrđen i pomno zaštićen palas, uz koji je na istoku prislonjena dvorska kapela. Palaču sa zapadne i istočne strane okružuju različite radne i stambene prostorije, a utvrdu izvana opasuju obrambeni bedemi (najveće debljine 9 m) i kule.

Palas je građen na visinu dva kata. Središnji dio zauzima unutarnje dvorište s trijemom preko kojeg se pristupalo svim ostalim dijelovima palače. U sjevernom dijelu smještene su prostrane sobe namijenjene udobnom stanovanju,

dobro osvijetljene nizom prozora i grijane kamini-
ma, čiji su tragovi dobro vidljivi. Uske prostorije natkrivene bačvastim svodom, koji je još sačuvan u južnom dijelu palače, imale su uglavnom gospodarsku namjenu.

◀ slika 20.
kružno stubište u Ružica gradu
(fotoarhiva JU PP Papuk)

slika 21. ►
dovratnik sa "stlačenim lukom"
(fotoarhiva JU PP Papuk)

S istočne strane palasa, pored kule, smještena je prostrana dvoetažna gotička dvorska kapela s trostraničnim završetkom svetišta, poduprta kontraforima. Zidovi kapele perforirani su visokim šiljastolučnim gotičkim prozorima s vrsno obrađenim profiliranim prozorskim okvirima. Dvorska kapela Ružica grada jedna je od najvećih kapela u utvrdama srednjovjekovne Slavonije, a specifična je kao tip crkve–tvrđave, jer je prizemlje građevine služilo kao kapela, dok je gornja etaža zaštićena kruništem sa strijelnicama služila u obrambene svrhe.

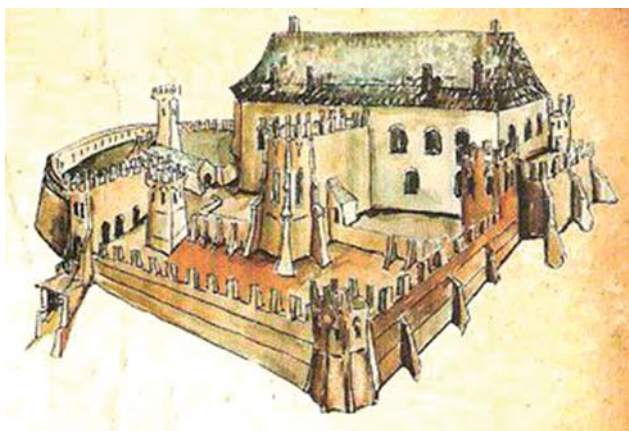
Uz palaču i kapelu sačuvan je i niz drugih prostorija namijenjenih za stanovanje i različite zanatske radionice. O visokom standardu stanovanja na Ružica gradu svjedoče različiti arheološki ostatci: podovi prostorija bili su popločeni pravilno klesanim kamenim pločama, prozori palače bili su ostakljeni, a utvrda je imala sustav vodovoda. O udobnosti stanovanja govore i tragovi većeg broja kamina koji su bili bogato ukrašeni keramičkim pećnjacima. Dijelove palače ukrašavali su umjetnički oblikovani i vrlo precizno klesani elementi kamene plastike poput kružnih stubišta, dovratnika, nadvratnika, konzola, vijenaca i kapitela. U stambenim prostorijama nalazila su se sjedala smještena u prozorskim udubljenjima.

Obilan arheološki materijal s Ružica grada obuhvaća kasnogotičku i renesansnu arhitektonsku kamenu plastiku, predmete od metala, keramike, kosti, stakla, te pećnjake. Osobito su brojni i raznovrsni nalazi svakodnevnih upo-

rabnih predmeta, različitih alata i oruđa, oružja poput strijela i buzdovana, mačeva i oklopa, dijelova pušaka, kamenih kugli za topove ili katapulte, konjičke opreme, lokota, ključeva, svijećnjaka, pribora za jelo, okova i pribora za pisanje. Također su brojni nalazi keramičkog posuđa, od svakodnevne grube uporabne keramike, sve do fine renesansne oslikane keramike uvezene iz Italije, luksuzne turske majolike, pa čak i primjeraka kineskog porculana. Posebno su značajni ostatci keramičkih pećnjaka iz kojih su zidane kaljeve peći jer predstavljaju rijetke primjerke vrhunskih radova umjetničkog obrta kasne gotike i renesanse na ovim prostorima. Oblici i dekoracija ovih pećnjaka svjedoče o bogatstvu, trgovini, modi i trendovima u umjetnosti i obrtu u 15. i 16. stoljeću na području Slavonije.

Prvi zaštitni radovi na obnovi Ružica grada započeli su 1966. godine od strane Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku, a posljednji su izvedeni 1989. godine. Radilo se o raščišćavanju ruševina, podzidavanju i učvršćivanju otkopanih zidova. Obavljena je konzervacija i djelomična rekonstrukcija zidova, kontrafora i bedema u zatečenom slogu. Na gornje krajeve zidova stavljen je humus radi zaštite od smrzavanja. Provedena arheološka istraživanja i bogatstvo nalaza doveli su do važnih podataka i spoznaja o izgledu i funkcioniranju utvrde, te životu njezinih stanovnika.

Od tada do danas srednjovjekovna utvrda Ružica prepuštena je vremenu i sve bržem propadanju. Neka su oštećenja potencijalno opasna za kretanje i boravak unutar bedema, zbog opasnosti od obrušavanja kamenja, što ugrožava sigurnost posjetitelja.

slika 22.
Ružica grad
– idejna rekonstrukcija
(Branko Zec)

Legende o Ružica gradu

Neobično ime Ružica grada bilo je poticaj za nastanak legendi koje nastoje objasniti postanak grada i njegovo ime na njima osebujućim način, koristeći pri tome srednjovjekovni svijet princeza, vila i vitezova. Iako su ime utvrde i današnje Orahovice etimologijom nastali od srednjovjekovnih naziva Raholcza, Rachowcha, Rahowza i slično, u pučkoj predaji ime Ružica vezano je uz ime princeze, vile ili cvijeta.

Prva legenda vezana uz vile navodi da je u drevno doba mjesto na kojem se danas nalazi Ružica grad bilo vilinsko sastajalište, sve dok neki moćnik nije odlučio upravo tamo sagraditi sebi dvorac. Došavši na sijelo, vile se nemalo iznenadiše ugledavši zgaženo cvijeće i gradilište puno dasaka i kamena. Svojim su čarolijama porušile temelje i svu građu otkotrljale u dolinu. Moćni velmoža tražio je krivce za počinjenu štetu, ali bez uspjeha. Ono što bi graditelji za dana sagradili, vile bi noću porušile. Tada je moćnik odlučio postaviti straže, a kad je otkrio da mu planinske vile noću ruše sagrađeno, odlučio je razapeti mrežu oko gradilišta. U nju se svojom vilinskom kosom zaplela najljepša vila, Ružica, koju je velmoža za primjer ostalima, bešćutno zazidao u temelje kule. Ostale se vile razbježaše, ali baciše prokletstvo na surovog moćnika, koji je kasnije zaista nastradao pod kamenom koji se odronio s najviše kule pri proslavi završetka gradnje, a dvorac je dobio ime po vili Ružici.

Prema drugoj legendi Ružica je lijepa i plemenita kneginja, kojoj su otac i braća poginuli u borbi s Francima. Saznavši tu žalosnu vijest, staroj kneginji od tuge je prepuklo srce, a Ružica je ostala posve sama vladati gradom. Odlučila je muža i budućeg branitelja svog naroda izabrati na viteškom turniru. Na njemu je redom sve domaće vitezove pobijedio nepoznati Crni vitez. No, kada je proglašen pobjednikom, te skinuo vizir i progovorio, otkrilo se da se radi o franačkom vitez, koji je došao s namjerom da ženidbom osvoji još jedan hrvatski grad. Ružica nije mogla podnijeti takvu sudbinu, već se bacila s najviše gradske kule. Ubrzo su po cijelom kraju iznikli grmovi crvenih ruža, boje Ružičine krvi, a utvrda je dobila sadašnje ime.

U trećoj legendi neki okrutni velmoža bez milosti je tjerao svoje podanike da mu sgrade grad na mjestu koje nikako nije bilo pogodno za gradnju, sve dok jedan vol plave dlake nije kazao jednom slugi neka podignu grad tamo gdje će njega ujutro zateći. Našli su ga kako leži pod velikim orahom oko kojeg se savila divlja ruža, sva u cvatu. I tako je na tom mjestu niknuo grad, čvrst kao orah, a lijep kao rascvala ruža, pa ga prozvaše Ružica grad Orahovica.

Neposredno ispod kasnosrednjovjekovne i renesansne utvrde Ružica kraj Orahovice, na udaljenosti od oko 600 m zračne linije, smještena je plemićka kurija (*Curiae Nobilitaris*). Riječ je o ostacima renesansne kurije koja se sastojala od većeg sklopa zgrada, te je služila vlasnicima Ružica grada kao udobno ladanjsko prebivalište pod zaštitom utvrde u koju se moglo skloniti u slučaju opasnosti.

U povijesnim izvorima ruševine plemićke kurije pod Ružica gradom spominju se u službenom popisu iz 1702. god., a u stručnoj literaturi spominje je G. Szabo.

Kurija je nastala u 15. ili 16. stoljeću, na prijelazu kasne gotike u renesansu, istovremeno s utvrdom Ružica, o čemu svjedoče način gradnje, oblici prozora, tragovi kamina, te *in situ* sačuvana fino klesana renesansna kamena konzola kamina. Vidljivi su ostaci zidova u tlocrtu oblika slova "L", visine oko 10 m sa sačuvanim pojedinim prozorskim otvorima. Prema ostacima zidova može se

slika 23. ruševine *Curiae Nobilitaris* kod Orahovice
(fotoarhiva JU PP Papuk)

zaključiti da je građevina imala izduženi pravokutni oblik. Duži sjeverni zid, dugačak je 28 m, a kraći zapadni zid dug je 10 m. Kurija je sagrađena na dva kata o čemu svjedoče kvadratični utori za drvene grede koje su nosile stropove. Zidovi su građeni od većeg i manjeg priklesanog kamena uz pokoju opeku, te manjih kamenih oblutaka koji su vjerojatno dopremljeni iz obližnjeg potoka. Uglovi zidova pojačani su većim pravilno klesanim kamenim kvadrima. Na pojedinim dijelovima vanjskih i unutarnjih zidova objekta dobro su sačuvani ostatci žbuke u dva sloja. Od elemenata arhitektonske plastike sačuvane su dvije klesane kamene konzole. Jedna je jednostavnog oblika, a druga ima "s" oblik s geometrijskom profilacijom. Neposredno uz kuriju pod zemljom se nalaze ostatci građevnih struktura unutar kojih su pronađeni ulomci keramike analognog keramičkom materijalu s Ružica grada koji se okvirno datiraju u period 15. – 17. stoljeća.

Ostatci *Curiae Nobilitaris* predstavljaju na području Slavonije rijedak primjer samostalno stojeće profane građevine koja pripada kasnoj gotici odnosno ranoj renesansi. U prilog tome govori i činjenica o uskoj povezanosti kurije s Ružica gradom, jednom od najbolje očuvanih srednjovjekovno-renesansnih utvrda koja zajedno s kurijom tvori usko povezanu i jedinstvenu spomeničku cjelinu.

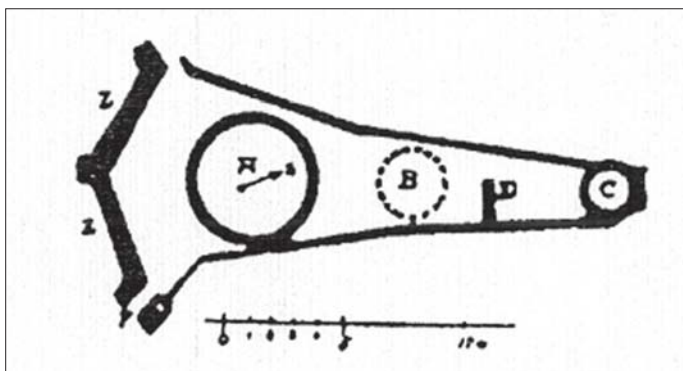

slika 24. ▲ plemićka kurija kod Orahovice
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Drenovačka srednjovjekovna utvrda, nazivana Klak, nalazi se na 305 metara nadmorske visine južno od mjesta Slatinski Drenovac. Smještena je na dominantnoj uzvisini iznad kanjona Jankovački potok. Njega slijedi prastari put, kojeg i danas nazivaju Stari drum, koji prolazi iz smjera vrha Papuka kroz Klak i nastavlja dalje prema Orahovici.

Ime Drenovac, prema drenak – bjelogorično stablo s jestivim plodovima, ustalilo se već u 13. stoljeću. Drenovac je u 13. stoljeću pripadao Voćinskom vlastelinstvu i okrugu Novak koji je u 14. stoljeću uključen u Križevačku županiju. Prvi spomen drenovačkog posjeda s utvrdom nalazimo u darovnici Egidija Grgurovog iz 1308. godine. U njoj drenovački posjed s utvrdom Egidije daruje svome zetu Nikoli Lovrinom iz roda Aba.

Drenovačka utvrda se, zajedno s Voćinskom, vezano uz posjede Voćin (*Agyna*) i Novak (*Noak*), spominje u darovnici kralja Karla I. Roberta iz 1317. godine kao Dornoch. Drenovački posjed je u ranom 15. stoljeću postao predmetom spora jer je drenovačko vlastelinstvo 1403. godine odcijepljeno od Voćinskog. Utvrda je zatim prelazila iz ruke u ruku, sve do grofova Gorjanskih i moćnih Geréba od Vingárta.

slika 25.

tlocrt Drenovačke utvrde Klak (Đ.Szabo)

Čini se da je drenovačka utvrda Klak već u 16. stoljeću bila u lošem stanju i oštećena. Pala je pod Osmanlije vjerojatno 1542. godine, ubrzo nakon pada Orahovice pri čemu vjerojatno nije pružala veći otpor.

Utvrda je u tlocrtu neobičnog oblika. Budući da je smještena na uskom platou, organizirana je s obzirom na raspoloživi prostor. Sastoji se od dvije nejednake kružne kule, a u sredini dvorišta nalazi se zdenac nepravilnog oblika. Kule su spojene zidom, a najviše pažnje je posvećeno južnom zidu koji je, čini se, bio ojačan kontraforima. Utvrda je izgrađena od kamena i opeke, a uglovi su obzidani klesanim kamenim blokovima. Zidovi utvrde sačuvani su u visini od 6 do 9 metara.

slika 26. ▲ Drenovačka utvrda Klak (fotoarhiva JU PP Papuk)

Voćinska utvrda nalazi se na dominantnom položaju iznad ušća Djedovice i Jovanovice koje na tom mjestu formiraju Voćinsku rijeku, na približno 300 m n/v, odakle je bilo moguće nadzirati pristup naselju i velik dio doline Voćinske rijeke.

U povijesnim izvorima voćinski posjed se spominje pod imenom *Athyin* ili *Othyin* kao dio posjeda Novak, u rukama moćnog mađarskog roda Aba u čijem je vlasništvu bio u doba Anžuvina. Voćinska utvrda prvi se puta spominje 1317. godine u darovnici kralja Karla I. Roberta četvorici sinova Lovre od roda Aba kao *Agyna* zajedno s drenovačkom utvrdom Klak (*Dornoch*), koja je bila na posjedu Novak (*Noak*). Od 1434. godine voćinska utvrda je u posjedu Gorjanskih, zatim I. Korvina, od 1508. godine Batthyanyja, a od 1538. do 1687. godine u rukama Osmanlija.

Nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti, u procesu formiranja vlastelinstva na prostoru Slavonije, voćinski posjed pripada uglednoj velikaškoj obitelji Janković koja ga sredinom 19. stoljeća prodaje obitelji Gutmann. Oni unapređuju razvoj Voćina izgradnjom željezničke pruge i organiziranom eksploatacijom drva. Gutmanni su od Jankovića preuzeli i dvorac u Voćinu koji je 1918. godine izgorio do temelja.

slika 27.
ostatci kule Voćinske utvrde
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Na sjevernom hrptu iznad Voćina, istočno od voćinske utvrde i vjerojatno nešto starije, nalazilo se srednjovjekovno naselje, u kojem povijesni izvori spominju tri crkve, župnu crkvu Sv. Nikole (koja se prvi put spominje 1334. godine) i dvije redovničke crkve sa samostanima klarisa i franjevac.

U borbama za oslobođenje od Osmanlija 1687. godine utvrda Voćin je porušena, te nakon toga nije više obnovljena. Sačuvan je njezin relativno mali dio. Ruševine voćinske utvrde bile su dobro vidljive sve do ranog 20. stoljeća, kada se spominju usko izduženo dvorište, debeli zidovi i jaka četverokutna kula sagrađena od opeke i kamena. Gotička četverokutna kula imala je polukružni nadvoj iznad ulaza, četiri manje prostorije na prvom katu, te osmatračnicu. Snažni zidovi su s vanjske, južne strane obzidani pravilnim klesanim blokovima. Spolije i klesanci u zidovima kule, za koje se pretpostavlja da potječu od porušene samostanske crkve, potvrđuju popravke na utvrdi nakon oštećenja. Oko utvrde su s istočne i sa sjeverne strane vidljivi ostatci obrambenog jarka. Zahvaljujući tehnici gradnje i čvrstoj strukturi, danas su zidovi utvrde sačuvani u visini preko 10 metara.

slika 28. ►
ruševine utvrde Voćin
(fotoarhiva JU PP Papuk)

SPOMENICI
SAKRALNO – PROFANOG
KARAKTERA

Posebno važan dio kulturno-povijesne baštine Parka prirode Papuk predstavljaju srednjovjekovni crkveni spomenici od kojih se dva najvažnija, Zborni kaptol sv. Petra u Kaptolu i cistercitska opatija sv. Marije u Kutjevu nalaze na samom rubu današnjeg Parka prirode Papuk. Osim njih, izuzetno važno crkveno središte iz istog razdoblja bila je i benediktinska opatija Rudina s crkvom sv. Mihovila koja se nalazi na obroncima Psunja, iznad sela Čečavac. Radi se o jednom od najznačajnijih srednjovjekovnih lokaliteta u našoj zemlji. Arheološko istraživanje ostataka te opatije otkrilo je jedinstvene primjerke romaničke kamene plastike.

STARI GRAD KAPTOL

U središtu mjesta Kaptol nalaze se u velikom opsegu sačuvani ostatci utvrde, crkve i stambenog trakta, te nedavno obnovljeni crkveni zvonik. Ostatci utvrde nesumnjivo su jedini vidljivi dio nekadašnje crkvene institucije Zbornog kaptola sv. Petra. Kako je kaptol bio posvećen sv. Petru, na nekim starim zemljovi-

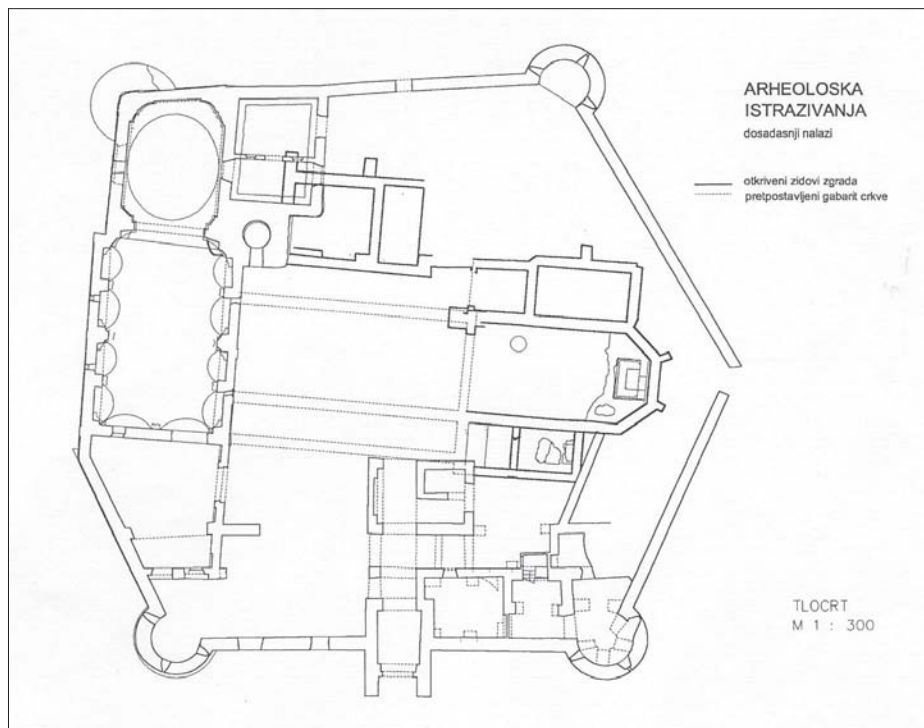

slika 29. ▲ Stari grad Kaptol (fotoarhiva JU PP Papuk)

dima nalazimo na njegovom mjestu toponim Petrovac. Također i samo ime sela Kaptol sjeća na nekadašnji požeški Zborni kaptol sv. Petra (*capitulum ecclesiae beati Petri de Posega*), za koji se, prema povijesnom izvoru nesigurne datacije, pretpostavlja da je osnovan oko 1221. godine.

Požeški kraj u 13. stoljeću pripada Pečujskoj biskupiji koja ovdje osniva Kaptol radi lakše crkvene uprave kod vjernika druge narodnosti i jezika, Hrvata. Kaptol je kao vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*) primio od vladara ovlasti da rješava imovne sporove među plemićima i crkvenim ustanovama, da ih uvodi u darovni ili kupljeni posjed, te da o tom pravnom poslu sastavlja povelje koje zatim čuva u svom arhivu. O pravnom djelovanju Zbornog kaptola svjedoči nekoliko stotina sačuvanih isprava.

Utvrdom u Kaptolu gospodarili su od osnutka, dvadesetih godina 13. stoljeća, do 1536. godine kanonici Pečujske biskupije. Na čelu Kaptola bio je biskupov vikar prepošt, a uz njega je prema povijesnim podacima bilo najmanje sedam kanonika.

slika 30. ▲ tlocrt utvrde u Kaptolu (Z. Horvat)

slika 31. ►
utvrda Kaptol
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Osmanlije su Kaptolsku utvrdu osvojili 1537. godine, a nekoliko dana poslije toga i samu Požegu koja je postala sjedište sandžaka za područje od Save do Drave. U kaptolskoj utvrđi smjestili su svoju posadu. Posljednji osmanlijski gospodar Kaptola Dizdar aga stanovao je u tvrđavi. Za svoje vlasti Osmanlije su Kaptolu priznavali status trgovišta, te održavali sajmove na blagdan Sv. Petra i ubirali sajmišne pristojbe. Nakon progona Osmanlija krajem 17. stoljeća kaptolskom utvrdom su kao središtem gospoštije gospodarili kanonici Zagrebačke biskupije. Obnovio ju je Ladislav Szoreny 1752. godine, a zatim i Ivan Paxi. U vrijeme agrarne krize 1877. godine, biskup Josip Juraj Strossmayer prodao je gospoštiju Kaptol, koja je nakon toga promijenila nekoliko vlasnika. Zahvaljujući Đ. Szabi i njegovom interesu za proučavanje srednjovjekovnih utvrda Slavonije, utvrda u Kaptolu ušla je u povijest hrvatske arhitekture kao važan spomenik srednjovjekovne sakralno-profane fortifikacijske arhitekture.

Kaptolska utvrda šesterokutni je kasnogotičko-renesansni kaštel s kružnim polukulama i četvrtastom ulaznom kulom. Utvrda je bila okružena opkopom vjerojatno punjenim vodom iz obližnjeg potoka tako da je pristup bio moguć samo preko mosta. Odgovara tipu *Wasserburg* 15. i 16. stoljeća i predstavlja jednu od najbolje sačuvanih slavonskih utvrda predosmanlijskog vremena. Dva dulja bedema pružaju se u smjeru istok - zapad, što je posljedica prilagođavanja gotičkoj crkvi koja se nalazila u unutrašnjosti utvrde i koja je pronađena prilikom recentnih arheoloških istraživanja. Zidni plašt grada zidan je lomljenim kamenom i relativno tanak, oko 100 cm (približno tri stope). Od nekadašnje četiri polukule sačuvane su tri, dok je četvrta stradala pri gradnji svetišta barokne crkve sv. Jurja, ali joj se temelji još vide. Samo je sjeveroistočna polukula ostala potpu-

slika 32. ◀
jugozapadna kula utvrde Kaptol
(fotoarhiva JU PP Papuk)

no nepromijenjena, dok su preostale dvije polukule izmijenjene jer su bile ugrađene u kasnije stambene objekte. U prizemlju su polukule imale po tri kruškolike puškarnice izvedene kao perforirane ploče u vanjskoj plohi zida, iza kojih je niša, polukružno nadstvođena opekam. Kruškoliki otvor ovih puškarnica spada među najmanje ovakvog tipa u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Bedemi utvrde izvedeni su u ravnim potezima, a kao trag greda drvene galerije pri vrhu zida nazire se niz pravokutnih rupa. Krunište nije sačuvano. Ulaz u utvrdi čini pravokutna kula u sredini duljeg, južnog poteza zida. Ispred ove kule nalazi se zidani most preko opkopa, vjerojatno sagrađen u razdoblju baroka. Dva ugla ulazne kule ojačana su klesancima, kako je uobičajeno kod gotičkih građevina, ali su kasnije pokriveni parom jakih kosih kontrafora. Prolaz kroz pravokutnu kulu dovodi posjetitelja kroz stambeni trakt ravno u centar kompleksa.

Unutar zidina utvrde, uz potez zida sjever - jug, u 18. stoljeću je podignuta danas samo djelomično sačuvana barokna crkva sv. Jurja sa zvonikom, koja je već u 19. stoljeću, nakon što je grad još jednom promijenio vlasnika, desakrirana i pretvorena u žitnicu. Crkvu čini brod, prostrano svetište pokriveno sačuvanom takozvanom "lebdećom kupolom", sakristija, te zvonik na spoju triju dijelova crkve. Zvonik je masivan i jednostavan, s baroknom biforom na zadnjoj etaži. Vrh zvonika sazidan je opekama izmicanjem redova i pokriven piramidalnim krovom. U prizemlju zvonika ubačeno je zavojito stubište koje je vodilo do prvog kata čiji su tragovi još vidljivi. Iznad prvog kata stubišta još stoji svod. Crkva i zvonik sv. Jurja zidani su kamenom i opekam, a gornji dijelovi i svi svodovi izvedeni su opekama.

slika 33. ►
pogled na Stari grad
Kaptol s jugoistoka
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Barokna crkva sv. Jurja nadomjestila je stariju gotičku crkvu sv. Petra čiji su ostatci pronađeni prilikom arheoloških istraživanja Gradskog muzeja u Požegi, u suradnji s Osječkim Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture, provedenih 1999. godine. Pronađeni su temelji kasnogotičke crkve s poligonalnim svetištem i dvjema sakristijama, a na sjevernom dijelu kompleksa temelji zidova s ostacima kontrafora i nadsvođenog prostora koji je vjerojatno imao stambenu funkciju. Pronađen mnogobrojni pokretni arheološki materijal ukazuje na kontinuitet naseljavanja ovog prostora od prapovijesti do kasnog srednjeg vijeka. Gradski muzej u Požegi je tijekom 2000. godine nastavio sustavna arheološka istraživanja u dvorištu utvrde. U poligonalnom svetištu crkve otkriven je pravokutni oltar građen od opeke. Povijesni izvori spominju da je u crkvi sv. Petra pored glavnog bilo nekoliko oltara. Tijekom 2001. godine Institut za arheologiju dovršio je istraživanje svetišta gotičke crkve. Istraživanje je prošireno na prostor istočno od svetišta, kao i zapadno u unutrašnjosti crkve. Tijekom istraživanja pronađeni su brojni primjerci kvalitetnih profiliranih gotičkih klesanaca.

Na utvrđi Kaptol može se uočiti nekoliko arhitektonskih stilova: gotički, renesansni, te postosmanlijski barokni. Nedostaje samo orijentalni, osmanlijski pečat. Gotički su ostatci crkve sv. Petra, renesansni je portal iznad ulaznih vrata i obrambene zidine, a barokna je crkva sv. Jurja i stambeni trakt. Zvonik, koji je restauracijom spašen od propadanja, pravi je arhitektonski biser.

Kutjevački povijesni kompleks obuhvaća crkvu sv. Marije, južno krilo nekadašnjeg cistercitskog samostana (današnji dvorac), dva manja krila (zapadno i istočno), sustav vinskih podruma i park. Cistercitski red nastao je u 11. stoljeću kao dio benediktinskog reda, a cistercitsku opatiju sv. Marije u Kutjevu (*Abbatia B.M.V. de Gotho*) osnovao je 1232. godine opat Nikola s dvanaestoricom braće.

Položaj Kutjeva posve odgovara kriterijima cistercitskog reda: smješteno u podnožju gorja (Krndije), pored važne ceste koja spaja Požegu i Našice, te se ovdje odvaja prema Orahovici, uz potok, kutjevačku rijeku koja se u srednjem vijeku nazivala Gotov ili Kotov, i po kojoj je čitav ovaj kraj dobio ime, pa tako i samostan. Naziv Časna dolina (*Honesta Vallis*) također je karakterističan za cistercitske samostane.

slika 34. ▲ Kutjevački povijesni kompleks (fotoarhiva JU PP Papuk)

slika 35. ◀
crkva sv. Marije u Kutjevu
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Pretpostavlja se da je gradnja župne crkve sv. Marije započela ubrzo nakon osnutka cistercijske opatije 1232. godine. Suprotno strogim cistercijskim kanonima gradnje trobrodних bazilika crkva sv. Marije je jednobrodna. Riječ je o longitudinalnoj građevini s poligonalnim svetištem, iako je za cistercijske karakteristično svetišće s ravnim završetkom. Do svetišta stoji pravokutna sakristija u kojoj se nalaze očuvane gotičke freske. Prostor crkve završava ravnim stropom s pet velikih susvodnica u apsidi koja je osvijetljena s dva prozora i jednim okulusom. Bočne strane broda podijeljene su dvojnimi pilastrima između kojih su smješteni prozorski otvori. Crkva je u svom gornjem dijelu radikalno pregrađena i barokizirana u 18. stoljeću. Vrlo usko i visoko pročelje svjedoči o izvornom gotičkom izgledu crkve. Glavno pročelje podijeljeno je plitkim pilastrima na tri polja. U sredini polja sa svake se strane glavnog portala nalazi po jedan prozor-

ski otvor koji završava trokutastim zabatom. Iznad zabata portala nalazi se okulus, a poviše njega prekinuti luk sa stiliziranom klasicističkom vazom. Zvonik se izdiže iz glavnog pročelja i ima šiljasti krov sa četiri šiljka na uglovima. Etaže zvonika omeđene su bridnim pilastrima. Završna etaža zvonika rastvorena je polukružnim prozorskim otvorima. Dvostrešno krovšte crkve pokriveno je biber crijepom. U novije vrijeme crkvi je sa sjeverne strane dograđeno jedno krilo s jednostrešnim krovom na kojem su izvedene krovne kućice.

Kada je veći dio Požeštine sredinom 16. stoljeća pao pod osmanlijsku vlast, cisterciti su napustili Kutjevo. Za osmanlijske vladavine od 1537. do 1691. godine samostan je razrušen. Nakon što samostan 1700. godine prelazi u ruke isusovaca, oni 1725. godine grade rezidenciju na kat, uređuju park oko nje, obnavljaju podrum i temeljito pregrađuju samostansku crkvu (danas župna crkva sv. Marije). Centralni korpus kompleksa, nekadašnje južno krilo srednjovjekovnog samostana, preoblikovan je u 19. stoljeću, pri čemu dvorac gubi neke bitne barokne elemente. Građevinom dominira centralni rizalit koji je nekada završavao baroknom lukovicom. U novije vrijeme sagrađeno je zapadno krilo koje spaja crkvu s dvorcem. Također je na istočnoj strani sagrađeno jedno manje krilo, tako da ove građevine zajedno s crkvom gotovo zatvaraju unutrašnje dvorište.

slika 36.
ulaz dvorca u Kutjevo
(fotoarhiva JU PP Papuk)

slika 37. ▲ Kutjevo – vinski podrum (fotoarhiva JU PP Papuk)

Sistem kutjevačkih vinskih podruma sastoji se od manjeg izduženog baroknog podruma postavljenog duž sjevernog zida crkvene lađe, manjih podruma iz 19. stoljeća slične veličine, te hodnika koji ih povezuje s velikim vinskim podrumom iz 18. stoljeća i još jednim većim podrumom koji je sagrađen u 19. stoljeću.

Kompleks rezidencije i crkve okružuje park. Hortikulturno rješenje, realizirano u 19. stoljeću, naglašava rezidencijalni karakter dvorca. Bočni dijelovi parka riješeni su kao prirodni, takozvani engleski park, dok je središnji prostor ispred južnog pročelja dvorca ispunjen cvjetnom rondelom s prilaznim stazama. U prilazu crkvi sv. Marije posađena je aleja kestena.

SPOMENICI SAKRALNOG KARAKTERA

Župna crkva sv. Mihovila u Stražemanu nalazi se na 334 metra nadmorske visine, na povišenom platou s kojeg se prema jugu lijepo vidi cijela Požeška kotlina i nadzire klanac stražemanskog potoka, a prema istoku dobro vidi položaj "Grad" iznad Potočana. Crkva i njezin titular sv. Mihovil prvi puta se spominju u računima izvanredne papinske desetine, koja se sakupljala u Slavoniji i Ugarskoj od 1332. do 1337. godine.

Radi se o jednobrodnoj građevini s ravnim stropom natkrivenom lađom (16,4 x 8,3 m) i nadsvođenim dugim suženim svetištem (7,3 x 5 m). Povijesni izvori iz 1660. godine, u osmanlijsko vrijeme, spominju da crkva u Stražemanu stoji bez krova, ali čitavih zidova. Čini se da je već 1673. godine crkva sv. Mihovila ponovno sagrađena na starim temeljima i natkrivena. Nakon protjerivanja Osmanlija, habsburški popisivači su 1698. godine zabilježili da je crkva u Stražemanu lijepo sagrađena i zidana dobrom građom.

Crkva sv. Mihovila, u svojoj osnovi gotička, tijekom 18. stoljeća barokizirana je dogradnjom bočnih kapelela i drugim dogradnjama. U jednoj od tih kapela nalazi se grobnica obitelji Janković. Početkom 20. stoljeća s južne strane je dograđena još jedna kapela.

slika 38. ►

župna crkva sv. Mihovila u Stražemanu
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Osnovu današnje župne crkve sv. Augustina u Velikoj čini omanja građevina iz druge polovice 13. stoljeća, a ostali dijelovi današnje crkve nastali su u kasnijim razdobljima.

U Velikoj se u povijesnim izvorima spominju još dvije crkve, Sv. Marka, koja je vjerojatno stajala na današnjem veličkom groblju, a za koju se čini da je upravo nekadašnja župna crkva Blažene Djevice Marije uz koju je u 15. stoljeću stajala župna škola, te Sv. Pavla, kojoj nije poznata lokacija, ali se može pretpostaviti da se nalazila ispod utvrde Velika na lokalitetu Svetinja.

Velička crkva spominje se 1332. godine u računima izvanredne papinske desetine kao crkva u Podgrađu (*Subcastrum*). U dokumentu iz 1435. godine, prigodom podjele obiteljskog imanja veličkih plemića spominju se velička utvrda, trgovište pod utvrdom, plemićka kurija i kuće, crkva Blažene Djevice Marije, te klaustar ili samostan. Crkvi Blažene Djevice Marije, koju spominju

srednjovjekovni izvori, po svemu sudeći položajem odgovara današnja barokna grobišna kapela sv. Marka na južnom rubu Velike koja se pod tim titularom prvi puta spominje 1660. godine.

Pismom iz 1575. godine papa Grigor XIII. odobrio je franjevcima provincije Bosne Srebrene da preuzmu crkvu i redovničku kuću posvećenu sv. Augustinu u Velikoj, te pripadajuće posjede. Franjevački samostan očito je naslijedio neku stariju crkvu i redovničku nastambu (*domus*), što

slika 39. ◀
župna crkva sv. Augustina u Velikoj
(fotoarhiva JU PP Papuk)

potvrđuje romanička osnova današnje crkve sv. Augustina u vidu manje građevine pravokutnog svetišta iz druge polovice 13. stoljeća. Pretpostavlja se da se radilo o pustinjacima sv. Augustina, malo poznatom prosjačkom redu sličnom franjevcima, koji su se kao i ostali prosjački redovnici u pravilu nastanjivali u gradovima i trgovištima.

Na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, franjevci su uz prethodno dopuštenje osmanlijskih vlasti i pape Grgura XIII., u Velikoj osnovali samostan, obnovili vinograde, te počeli s pastoralnim radom i obnovom oštećenih crkava. Uz vjerske dužnosti fratri su u 17. stoljeću imali samostansku školu, novicijat i sjemenište, što potvrđuje da je Velika bila značajno crkveno i kulturno središte tadašnje Slavonije. Samostan u Velikoj napušten je potkraj 18. stoljeća, a samostanske zgrade su od 1918. do 1924. godine gotovo u cijelosti porušene i uklonjene. Sačuvani su tek sakristija i prostori u kojima je danas pohranjena dijecezanska zbirka.

Sadašnji zvonik visok 40 metara izgrađen je između 1740. i 1742. godine, a u njega su ugrađeni dijelovi starijih objekata (puškarnice). Crkva tvori zanimljiv longitudinalni spoj srednjovjekovnog dijela s kasnijim dogradnjama. Neobično dvostruko izduženo svetište tumači se kao ostatak lađe srednjovjekovne crkve s pripadajućim malim svetištem, što potvrđuju i arheološki nalazi iz 1977. godine. Veći dio stare crkvene lađe uklonjen je u 18. stoljeću kada je dograđena današnja velika lađa. Pjevalište dovršeno 1779. godine produžilo je crkvu za nekoliko metara.

Župna crkva sv. Petra i Pavla u Kaptolu izgrađena je na mjestu starije crkve, uz cestu koja vodi prema Kutjevu. To je jednostavna kasnobarokna crkva s polukružnim svetištem izgrađena pod patronatom srijemskih biskupa u 18. stoljeću.

Crkva je zidana opekom i svođena. Pročelja crkve su jednostavno obrađena s lezenama koje čine podjelu na tri polja. Zapadno pročelje izvedeno je s atikom i centralno smještenim zvonikom koji završava s neobično profiliranom kapom pokrivenom limom. Uz lađu se nalazi katna sakristija. Pjevalište smješteno između dva masivna stuba nedavno je prošireno u polje lađe. Crkva sv. Petra i Pavla izgrađena je na mjestu neke starije crkve sredinom 18. stoljeća, vjerojatno istovremeno s gradnjom barokne crkve sv. Jurja unutar bedema kaptolskog kaštela.

slika 41. ◀

župna crkva sv. Petra i Pavla u Kaptolu
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Manastir sv. Nikole (Nikolaja) nalazi se oko 3 km južno od grada Orahovice, ispod gorskih vrhova Petrov vrh i Djedov nos. Manastir je smješten na osami, u manjoj brdskoj dolini gornjeg toka Babinog potoka koji nedaleko izvire pod nazivom Iskrica.

Manastir sv. Nikole osnovan je krajem 16. stoljeća, svakako prije 1579. godine, kada ga osmanlijski popis Požeškog sandžaka spominje kao "manastir Remeta" na području Orahovačke nahije. Toponim Remeta, izveden od latinske riječi *eremita*, što znači pustinjač, i arheološki nalazi ostataka starije crkve ispod sadašnje manastirske, upućuju na pretpostavku da je ranije na istom mjestu postojao srednjovjekovni samostan, za kojeg se pretpostavlja da je bio pavlinski. Međutim, za takve pretpostavke nema potvrde u povijesnim izvorima, pa će ih tek buduća arheološka istraživanja moći potvrditi.

slika 42. ▲ manastir sv. Nikole (fotoarhiva JU PP Papuk)

slika 43. ◀
manastirska crkva sv. Nikole
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Najstariji sačuvani zapisi iz samog manastira potječu iz 1583. godine. Iz njih se saznaje da je manastir Remeta u rukama pravoslavnih monaha i da je titular manastirske crkve sv. Nikolaj.

Manastir je nastao u nekoliko faza – od 16. stoljeća, kada je 1592. godine izgrađena manastirska crkva sv. Nikole, pa sve do pred Drugi svjetski rat. Zatvoreni kompleks manastira sačinjava nekoliko zgrada smještenih oko manastirske crkve. Crkva ima trikonhalni tlocrt s visokim centralnim tamburom s kupolom, kojeg nose četiri stupa nad svetištem. Crkva je sagrađena u stilu moravske škole i predstavlja jedini primjer arhitekture ovog tipa na području Slavonije. Oslíkana je freskama 1594. godine. Stupovi su oslikani freskama koje, uz ostale svetačke likove, prikazuju genealogiju Nemanjića – posljednji primjer ove teme. Ikonostas je 1869. godine oslikao Pavle Simić iz Novog Sada u nazarenskom stilu 19. stoljeća.

U prvoj polovici 17. stoljeća u manastiru cvate ikonografska i prepisivačka djelatnost, kada nastaje niz rukopisa u duhu srpskih minijatura 14. i 15. stoljeća.

S južne i sjeverne strane dvorišta manastira smješteni su konaci vezani trakom trpezarije koja zatvara dvorište sa zapada. U sjeveroistočnom dijelu dvorišta 1735. godine izgrađena je kula – zvonik četverokutnog tlocrta, a između nje i sjevernog konaka nalazi se zidani ulaz u manastirsko dvorište. Sjevernu i dijelom istočnu stranu dvorišta zatvara zidana ograda sa stupcima i ispunom od željeznih rešetaka. Solidno građenu kasnobaroknu katnicu južnog konaka, smještenu na južnoj strani manastirskog platoa, izgradili su od 1775. do 1777. godine domaći majstori Dime Bojović i Konstantin. Ulaz u južni konak postavljen je centralno na sjevernom pročelju koje je duž prizemlja i kata raščlanjeno arkadama. Arkade su zazidane 1835. godine, a na njihovo mjesto su postavljeni prozori. Ispod južnog konaka cijelom je dužinom smješten podrum s bačvastim svodom.

U vrijeme borbi za oslobođenje od osmanlijske vlasti manastir sv. Nikole bio je teško oštećen. Obnovljen je tijekom 18. stoljeća, no već je 1804. godine oštećen u potresu, da bi 1835. godine bio ponovno obnovljen. Zgrada južnog konaka teško je stradala u vrijeme Drugog svjetskog rata. Manastir je tijekom Domovinskog rata napušten, a dio inventara krađom nepovratno izgubljen.

Župna crkva Uzašašća sv. Križa, sagrađena 1756. godine, predstavlja najstariji sačuvani i najvredniji barokni arhitektonski spomenik grada Orahovice. Crkva je jednobrodna, sa zvonikom koji centralno izrasta iz glavnog pročelja postavljajući se na njemu kao središnji plitko istaknuti rizalit. Bočna polja glavnog pročelja konkavno su uvučena, stvarajući tako karakteristični barokni valoviti ritam izmjenjivanja istaknutih i uvučenih dijelova. Bočna polja pročelja okrunjena su volutama, još jednim tipično baroknim motivom.

Arhitektonska plastika pročelja sastoji se iz pilastara i višestruko profiliranih vijenaca. Zvonik završava baroknom lukovičastom kapom. Obrada pročelja pokazuje upotrebu žutog okera kao temeljne boje, te bijele boje arhitektonske plastike. Neposredno uz crkvu nalazi se veliki prizemni župni dvor sagrađen u 19. stoljeću.

slika 44. ◀
crkva sv. Križa i
župni dvor u Orahovici
(fotoarhiva JU PP Papuk)

Crkva sv. Georgija u Slatinskom Drenovcu nalazi se na vrhu odrezanog brežuljka. S istoka je zaštićena Jankovačkim potokom, sa sjevera potokom Šumećica, a sa zapada opkopom.

Proporcije crkve, 19 koraka dužine i 15 koraka širine, odgovaraju odnosu koji su obično koristili ivanovci i templari (približno 1:1,25). U prilog tome ide i način slaganja kamenih oblutaka u sjevernom zidu crkve i posebno njegovom dijelu prema svetištu. Sjeverni zid raščlanjen je s dva prozora koji su nekoliko puta proširivani. Prvobitni zvonik crkve bio je odvojen, a u crkvu se ulazilo s prvog kata zvonika, a ne iz prizemlja.

Položaj, ostatci spiralne šetnice i opkopa, romanički stil, pregrađeno svetište i ostatci starijeg zvonika ukazuju na mogućnost da se ovdje radi o crkvi Blažene Djevice Marije koja se spominje u popisima uplaćenog papinskog poreza župa Vaščanskog arhiđakonata iz 1334.godine.

Danas se grobišna crkva u Slatinskom Drenovcu nalazi pod upravom Srpske pravoslavne crkve, a njezin titular je Sveti velikomučenik Georgije.

slika 45. ◀
crkva sv. Georgija u
Slatinskom Drenovcu
(fotoarhiva
JU PP Papuk)

Na sjevernom hrptu iznad Voćina, istočno od voćinske utvrde i vjerojatno nešto starije, nalazilo se srednjovjekovno naselje u kojem povijesni izvori spominju tri crkve, župnu crkvu sv. Nikole (koja se prvi put spominje 1334. godine) i dvije redovničke crkve sa samostanima klarisa i franjevac.

Najveća sakralna građevina predosmanlijskog doba u Slavoniji, jedno-brodna kasnogotička crkva Pohodaenja Blažene Djevice Marije, sagrađena oko 1500. godine u stilu raskošne gotike, pripadala je franjevačkom samostanu u Voćinu. Povijesni izvori spominju da su franjevački samostan 1496. godine utemeljile dvije gospodarice Voćina; Katarina, udovica grofa Ivana Krbavskog, i Eufrozina, udovica Joba Gorjanskog, obje sestre moćnog Nikole Iločkog.

slika 46. ▲ crkva Pohodaenja Blažene Djevice Marije u Voćinu (fotoarhiva JU PP Papuk)

Prostrana samostanska crkva ima brod dužine 19 m i širine 9,45 m. Svetište je dugo 15,65 m, a široko 7,52 m. Svetište od broda dijeli šiljasti trijumfalni luk visok 13 metara. Vanjski plašt crkve raščlanjen je visokim kontraforima, a unutrašnjost lađe nadsvođena je križnim svodom u složenoj kompoziciji. Sa sjeverne strane smješten je zvonik ispod kojeg se nalazi sakristija iz koje se ulazilo u svetište i u samostan franjevac. Uz južni bok lađe nalaze se tri međusobno nepovezane kapele.

Crkva Pohoda Blažene Djevice Marije spaljena je u vrijeme Osmanlija, zatim srušena u Drugom svjetskom ratu, kad je spaljena i pravoslavna crkva, a i čitav Voćin. U Domovinskom ratu voćinska je crkva ponovno spaljena i srušena do temelja 1991. godine.

U tijeku je sustavna obnova crkve metodom faksimilske rekonstrukcije.

slika 47. ▲ pročelje crkve sv. Marije u Voćinu
(fotoarhiva JU PP Papuk)

slika 48. ▲ zvonik crkve sv. Marije u Voćinu
(fotoarhiva JU PP Papuk)

APSIDA (grč.) – u arhitekturi polukružni ili poligonalni prostor crkve ili neke druge građevine obično nadsvođen polukupolom, dodan građevini u dužinskoj osi.

ATIKA – nizak zid kojemu je svrha da sakrije krov.

BASTION (franc.) – kula tvrđave ili istaknuti dio bedema tvrđave (grudobran).

BIFORA (lat.) – dvodijelni prozor sa stupićem koji dijeli otvor na dva dijela.

CISTERCITI (lat.) – svećenički red što ga je reformiranjem benediktinaca osnovao sv. Robert u mjestu Citeaux u Francuskoj 1098. godine. Već potkraj 12. stoljeća cisterciti dolaze u sjevernu Hrvatsku, gdje krče šume, uče narod gospodarstvu i podižu brojne crkve u čast Bogorodici. Vrlo su snažni u 13. i 14. stoljeću, no već ih u 15. stoljeću gotovo nestaje u našim krajevima.

DESAKRIRATI (lat.) – obesvetiti, ukinuti posvećenje nekog mjesta.

DIJECEZA (grč.) – naziv za biskupiju kao područje na koje se proteže biskupova vlast. U Rimskom Carstvu tako su se nazivale administrativne jedinice istočnih provincija.

ELEVACIJA (lat.) – uzdignuće, uzdizanje; podizanje, visina nad tlom.

IN SITU (lat.) – na položaju (mjestu) pronalaska.

KANONIK – svećenik koji se odlikuje naukom, čestitošću, poznavanjem prava i pohvalnim obavljanjem službe, te mu dijecezanski biskup daje kanonikat.

KAPTOL (lat.) – zbor svećenika koji se odlikuju naukom i čestitošću života (kanonika), u srednjem vijeku posebno upravno tijelo, imalo je značenje “vjerodostojnog mjesta” (*locus credibilis*) gdje su se pred predstavnikom Kaptola sklapali kupoprodajni ugovori, pisale oporuke i razni drugi dokumenti, te ovjeravali pečatom. Kaptol je čuvao i imovinskopravne spise, vršio sudske istrage i uvodio nove vlasnike u posjed imanja. Na čelu Kaptola bio je biskupov vikar prepošt, a uz njega je po povijesnim podacima bilo najmanje sedam kanonika.

KONTRAFOR – otpornik, vanjski potporanj koji nosi težinu svoda (često u gotičkoj arhitekturi).

LEZENA - uska, plošna, uspravna traka zida koja služi raščlambi ploha, istaka.

MAJOLIKA (tal.) – porozno oslikano keramičko posuđe s neprozirnom caklinom. Na pečenu posudu nanosi se prvi sloj cakline preko kojeg ide dekoracija koju se prekriva još jednim tankim slojem cakline.

MARTOLOS (tur.) – ime kojim su u 16. i 17. st. Osmanlije nazivali kršćane koji su služili kao vojnici u osmanlijskim pograničnim gradovima.

NADVOJ – element konstrukcije pomoću kojeg se premošćuje otvor u zidu, s funkcijom preuzimanja vertikalnih opterećenja.

NAHIJA (tur.) – kotar, upravna jedinica u Osmanlijskom carstvu, okrug.

NOVICIJAT (lat.) – vrijeme pripravnštva za redovničko zvanje, nastamba za redovničke pripravnike.

OKULUS (lat.) – okrugli prozorski otvor.

PALAS (franc.) - glavna zgrada u srednjovjekovnom dvorcu, sa svečanom dvoranom i odjeljenjima za stanovanje; sama svečana dvorana.

PERFORACIJA - (lat.) proboj, bušenje, probušenje

PILASTAR (tal.) – četverobridni stup koji stoji uza sam zid ili je jednim dijelom svoje debljine ugrađen u zid, polustup.

PREPOŠT (lat.) – biskupov vikar, glavni kanonik na čelu Kaptola (kanoničkog zbora). Kanonike je imenovao prepošt, a oni su između sebe birali prepošta. Na čast prepošta mogao je biti uzdignut samo onaj svećenik koji je bio doktor obaju prava, što govori o važnosti te funkcije.

PROFAN (lat.) – neposvećen, svjetovan, koji nije svet, niti crkven.

PROFILACIJA (lat.) – arhitektonski izraz za traku materijala različitih oblika u presjeku koji se koristi za tranziciju između dvije površine ili kao dekoracija. Profilacija je obično napravljena od drveta, kamena ili gipsa.

RONDELA (franc.) – okrugli nasad u vrtu, cvjetnjaku ili parku, okrugla lijeha zasađena cvijećem.

RIZALIT (tal.) - jače istaknuti dio fasade koji se proteže kroz sve katove građevine, izbočina, istaka.

SAKRALAN (lat.) – koji se odnosi na neke svete radnje, na crkvene obrede.

SANDŽAK (tur.) - upravna jedinica za vrijeme turske vladavine, područje koje su sultani davali na upravu svojim vojvodama; uprava nad manjom oblasti.

SPOLIJA (lat.) – dio neke starije građevine uzet kao materijal za neku novu građevinu (npr. stup, kameni blok, stubište i sl.).

TAMBUR (franc.) - dio građevine cilindričnog ili višekutnog oblika na kome leži kupola.

TITULAR (lat.) – nekog mjesta ili crkve je božanska osoba, misterij ili svetac čije ime to mjesto ili crkva nose, a smatra se da ta osoba na poseban način štiti to mjesto. U tom se smislu često upotrebljava i izraz patron (zaštitnik).

TRIKONHALNI TLOCRT (grč.) – tlocrt u obliku trokuta.

VOLUTA (lat.) – arhitektonski ornament u obliku spiralno savijene vrpce, zavoj, spirala.

ZABAT – trokutasti završetak uže strane zgrade. Oblikom prati nagib krova, ili ga može iz dekorativnih razloga nadvisivati. Polje zabata – timpan – često je bilo korišteno za smještanje skulpturalnog ukrasa.

- ANDRIĆ, S. (2004): *Povijesni pregled*, Park prirode Papuk, Prostorni plan područja posebnih obilježja
- CVEKAN, P. – ROGINIĆ, M. (1982): *VELIKA i njena bogata prošlost*, Velika
- DAMJANOV, J. (1965): *“Umjetnost”*, Panorama, Zagreb
- ĐURIĆ, T. – FELETAR, D. (2002): *Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema*, Zagreb
- IVANČEVIĆ, R. (1990): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb
- KAPTOL 1221. – 1991., Zbornik radova Kaptol, 1991.
- KRAMBERGER, E. (1881): *Orahovica*, prijepis iz “Vijenca” br.34, Matica hrvatska, Zagreb, str. 542 – 544.
- KUTJEVO, *Kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti, Zagreb, 1988.
- LUKIĆ, M. (2005): *Priručnik za turističke vodiče kroz Park prirode Papuk, Papuk i njegova okolna požeska brdska sela u narodnim legendama*, JU Park prirode Papuk
- ORAHOVICA, *slike iz prošlosti*, Matica hrvatska Orahovica, 1998.
- PEIĆ, M. (1967): *Skitnje*, Matica hrvatska, Zagreb
- POTREBICA, H. (2002): *Pregled povijesne baštine Parka prirode Papuk*, JU Park prirode Papuk, Velika
- RADIĆ, M. – BOJČIĆ, Z. (2004): *Srednjovjekovni grad Ružica*, Osijek
- SAMARŽIJA, Z. (2007): *Pregled povijesti Papuka*, Povijesne zabilješke, JU Park prirode Papuk, Velika
- Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod M. Krleža, 2006.
- SZABO, Đ. (1994): *Sredovječni gradovi u Slavoniji*, Vinkovci
- ŠUVAK, D. (2000): *Povijesna i kulturna baština Voćina*, Matica hrvatska Slatina

VITEK, D. (2004): *Iz prošlosti Papuka – osvrt na demografsku i vjersku sliku papučkog kraja, te neka zapažanja o prošlosti Jankovca*, JU Park prirode Papuk

VRBANUS, M. (2004): *Povijest Papuka od kraja 17. stoljeća od 1941.godine*, JU Park prirode Papuk

ZEC, D. (2006): *Konzervatorska podloga za grad Orahovicu*, Orahovica

ZEC, D. (2006): *Plemićka kurija (Curiae Nobilitaris) kraj Ružica grada*, JU Park prirode Papuk

ZEC, D. (2006): *Kamengrad – hitna građevinska sanacija (opis projekta)*, JU Park prirode Papuk

ZEC, D. (2006): *Ružica grad – plan istraživanja, zaštite i prezentacije*, JU Park prirode Papuk

Dokumentacija *Konzervatorskog odjela u Požegi* Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH

<http://www.hart.hr>

<http://www.iarh.hr>

<http://www.min-kulture.hr>

<http://www.h-r-z.hr>

<http://www.dvorci.hr>

<http://www.casopis-gradjevinar.hr>

<http://www.sanumocvari.com>

<http://www.e-insitu.com>

<http://www.ffzg.hr/arheo/ska/fragmenti/index.htm>

<http://www.kultura.hr>